

MEDKONFESIONALNO SOBIVANJE V ZGODNJEHOVOVEŠKEM PODRAVJU: PRIMER PROTESTANTSKE DEKLIŠKE ŠOLE ANE TOTTING V ČASU PROTIREFORMACIJE¹

ŽIGA OMAN

Inštitut IRRIS za raziskave, razvoj in strategije družbe kulture in okolja, Čentur
ziga.oman@irris.eu

Članek obravnava medkonfesionalno sobivanje med katoličani in protestanti na Ptujju in v Mariboru 16. in zgodnjega 17. stoletja. Na podlagi najnovejših študij članek pokaže, da so medkonfesionalno sobivanje in strpnost tudi v spodnještajerskem Podravju, kot marsikje po Evropi, vzdrževale sorodstvene, sosedske, stanovske in gospodarske vezi, kar je na lokalni ravni upočasnjevalo tudi protireformacijo. Pomemben primer dolgožive strpnosti v Podravju je protestantska šola za dekleta Ane Totting na Ptujju v zgodnjem 17. stoletju. Šoli je skoraj eno desetletje preživelje kljub pritiskom deželnoknežje reformacije omogočala Anina čezkonfesionalna družinska in midsosedska solidarnost.

Ključne besede: medkonfesionalno sobivanje, reformacija, protireformacija, Ana Totting, Podravje

Confessional Coexistence in Early Modern Podravje: The Case of Anna Totting's Protestant School for Girls during the Counter-Reformation

This paper addresses the confessional coexistence of Catholics and Protestants in sixteenth- and early seventeenth-century Ptuj and Maribor. Based on recent studies, the paper demonstrates that in the Lower Styrian Podravje region, as in many parts of Europe, confessional coexistence and tolerance were maintained by kinship, neighbourly, class and economic ties, which also impeded the Counter-Reformation at the local level. A prominent example of the long-lived tolerance in the Podravje region was Anna Totting's Protestant school for girls in the early seventeenth-cen-

- 1 Vsebina članka je povzeta po avtorjevih dveh nedavnih razpravah (Oman 2019; 2020), zlasti novejši, z nekaj dopolnitvami ter popravki, na katere večidel ni posebej opozorjeno. Kjer sta citirana le izvirna članka, za vire in literaturo gl. le-tam.

ture Ptuj. Despite the pressure of the princely Counter-Reformation, Anna's inter-confessional familial and neighbourly solidarity enabled the school's survival for almost a decade.

Keywords: confessional coexistence, Reformation, Counter-Reformation, Anna Totting, Podravje

Oče – luteran! Nikdar ne bo prišel v nebesa! Njegova vera ni moja vera.
Če se izve, ga bodo zaničevali vsi ljudje. (Tavčar [1919] 1973, 13)

Strah Izidorja Kalana, protagonista v drugo polovico 17. stoletja postavljene *Visoške kronike*, da bodo njegovega očeta Polikarpa »vsiljudje« zaničevali, če njegovo (prepovedano) luteranstvo ne bi ostalo skrito, v prostoru in času, kamor je zgodbo umestil Ivan Tavčar, nikakor ni bil neosnovan. Vendar medkonfesionalno sovraštvo, preganjanje in siceršnje nasilje ni bilo edino, ki je narekovalo družbene odnose v t. i. konfesionalni dobi 16. in 17. stoletja, saj je marsikje po tedanji Evropi obstajalo tudi mirno medkonfesionalno sobivanje. V največjem delu slovenskih zgodovinskih dežel je pod pritiskom protireformacije ter katoliške prenove sicer izginilo do sredine 17. stoletja, skupaj z ostanki (kripto)protestantskega prebivalstva. A vse dokler so protestanti ostali del lokalnih skupnosti, četudi le kot javna skrivnost, so obstajale različne oblike sobivanja, ki so segale od »praktične« strpnosti do ravnodušnosti do »kriboverskih« sosedov.

Enega od primerov medkonfesionalnega sobivanja na Slovenskem nudi delovanje gospe Ane Totting v zgodnjem 17. stoletju, ki je kljub deželno knežjim protireformacijskim pritiskom na Ptuj več let vzdrževala protestantsko dekliško šolo. To ji je omogočala zaslomba v (vplivnih) sorodstvenih in medsosedskih vezeh, ki so premoščale konfesionalne delitve v sicer katoliškem mestu. Kako je bilo to mogoče?

Kaj kmalu po množičnih spreobrnitvah neplemiškega protestantskega prebivalstva pred deželno knežjimi verskimi komisijami na samem začetku 17. stoletja se je izkazalo, da rekatolizacija notranjeavstrijskih mest, trgov in podeželja še ni bila zaključena. Tudi z nemajhnega dela vojvodine Štajerske so vizitacije župnij ter same župnije po zgolj nekaj letih znova opozarjale na javno izpričane luterane (npr. Loserth 1907; Mlinarič 1983; 1994; Pörtner 2001, 144–180). Protestanti v deželno knež-

jih mestih, kot je bil Ptuj, na neposredno podporo svojih sovornikov med plemstvom niso mogli računati. Prav tako zgolj spreobrnitev s figo v žepu ni zadostovala, saj zlasti v majhnih skupnosti, kot je bilo tudi starodavno mesto ob Dravi, v katerih so vsi vedeli vse o vseh (Kaplan 2007, 182; Povolo 2015, 99), protestantov ne bi obvarovala pred pritiskom katoliških mestnih oblasti in preostalih someščanov. Sosedstvo kot osrednja kategorija organizacije predmodernega družbenega življenja namreč ni bilo le prostor družbene interakcije, temveč tudi družbenega nadzora (Wieland 2014, 416). Nasploh je bil uspeh državnih konfesionalnih politik v zgodnjem novem veku zelo odvisen od sodelovanja lokalnih oblasti, elit in skupnosti (Te Brake 2009, 72; prim. Pörtner 2001, 144–180, 223–261). V zgodnjem 17. stoletju so tudi vizitacijska in župnijska poročila s Ptuja opozarjala zlasti na pogosto nespoštovanje inštrukcij verskih komisij med (vsaj nominalno) katoliškim prebivalstvom, še posebej določil glede spovedi, obhajila, posta ter mirovanja obrti in trgovine ob nedeljah in praznikih. Očitno je tak »konfesionalno mlačen« odnos (prim. Richter 1974, 90) omogočal tudi obstanek protestantov, zato je treba medkonfesionalna razmerja razumeti v kontekstu siceršnjih družbenih odnosov.

Medkonfesionalno sobivanje v 16. in 17. stoletju

Reformacije 16. stoletja, tako protestantske kot katoliška (prenova), so se na mnogotere načine zarezale v vsakdan najširših družbenih krogov zahodnega² krščanstva ter države, lokalne skupnosti, družine in posameznike pahnilo v soočanje s konfesionalno pluralnostjo, kot je srednji vek ni poznal.³ Strategije, ki so jih pri tem uporabljali, so bile različne in

- 2 Članek je osredotočen na sobivanje med veroizpovedmi v Evropi po reformacijskem prelomu v 16. stoletju in se ne posveča sobivanju s pripadniki vzhodnih Cerkev ne medverskemu z Judi in muslimani (lat. *convivencia*).
- 3 Tega tudi češka ali (kasneje) husitska reformacija ni spremenila, saj je ostala lokalno omejena (Pánek 1996; Louthan 2017). Predtridentinska Cerkev je bila navznot-

odvisne od lokalnih dejavnikov, a je bilo mirno medkonfesionalno sobivanje vsaj tako pogosto kot spori in nasilje.

Mirno sobivanje je, med drugim, temeljilo na precej amorfni konfesionalni pripadnosti večine prebivalstva. Šlo je tudi za posledico zmede, ki jo je od začetkov reformacije povzročalo prilagajanje konfesionalnim spremembam oziroma soočanje z njimi. Pobožnosti širših slojev prebivalstva (t. i. ljudska pobožnost) seveda tudi v zgodnjem novem veku ni bilo mogoče vedno spraviti v stroge konfesionalne okvire. Ostreje ločnice so bile med navadnimi ljudmi, od katerih so se mnogi akonfesionalno opredeljevali le kot kristjani (Frijhoff 2009, 42), praviloma vzpostavljene postopoma. Izkristalizirali so jih zlasti konflikti, ki so spremljali institucionalizacijo novih veroizpovedi oziroma konfesionalizacijo družbe v 16. in 17. stoletju (Walsham 2006, 20; Kaplan 2007, 133–134, 150).

Zgodovinopisje s konceptom konfesionalizacije⁴ opredeljuje prizadevanja državnih, cerkvenih in, neredko v odločilni meri (Harrington 2017), lokalnih oblasti za ponotranjenje nauka med verujočimi oziroma za njihovo indoktrinacijo ter vzpostavljanje ostrih ločnic in »svete uniformnosti« znotraj določene veroizpovedi z namenom obnove sakralne enotnosti, ki naj bi krščanske skupnosti prevevala pred prelomom. Proces ni zaostroval le konfesionalnih sporov, temveč je lahko krepil tudi druga nasprotja v skupnostih oziroma v družbi, čeprav je najširše množice zajel pozno (Dixon 1996, 125; Pörtner 2001, 6–8; Kaplan 2007, 46–50).

Dokler ta proces ni dobil zaleta, je bila konfesionalna pripadnost večine prebivalstva pretežno podrejena siceršnjim družbenim odnosom: družinskim zavezništvom, sosedskim vezem, stanovski solidarnosti, gospodarskemu sodelovanju. Ne glede na različno veroizpoved so se ljudje med seboj pogosto poročali, si bili za botre otrokom ter se vsaj kot sosede udeleževali krstov, porok in pogrebov. Posledično s heterodoksnimi obredi niso bili le v stiku, neredko so do določene mere pri njih tudi sodelovali. Ponekod so si konfesionalno razdeljene skupnosti delile iste,

er sicer precej raznolika, kar je reformacija še okrepila in se je v praksi odražalo še lep čas po zaključku koncila (Kaplan 2007, 2–4, 42–43).

4 Za slovenski prostor gl. npr. Blažević 2010.

t. i. simultane cerkve (lat. *simultaneum*), celo duhovnike, še najpogosteje pokopališča. Zlasti pripadnost mestni ali siceršnji eliti je premagovala konfesionalne razlike, pa tudi sicer so si ljudje delili skupno kulturo, ki je bila očitna v skupnem jeziku, običajih, političnih idejah, pogledih na družbeno in družinsko življenje ter, nenazadnje, v skupni krščanski dediščini (Luria 2005, xxviii, 316; Kaplan 2007, 251, 260–261; Te Brake 2009, 74; Luebke 2011, 56, 60; Povoló 2015, 101).

Mestne in siceršnje lokalne elite oziroma oblasti so se konfesionalni pluralnosti, ki so jo navsezadnje odražale, marsikje prilagodile z osredotočanjem na enotnost skupnosti, njeno avtonomijo ter upravljanje s svetimi kraji (cerkve, pokopališča). Tradicionalne zahteve po slogi, redu in miru v skupnosti, povzete v konceptih miru in sloge (lat. *pax et concordia*) ter »dobrega sosodstva«, so si prizadevale preseči tudi konfesionalne konflikte, s čimer so npr. magistrati ohranjali tudi svojo oblast in čast. Lokalne oblasti so se namreč dobro zavedale tveganj, ki so jih spori pomenili ne le za enotnost in družbeno ravnotežje (moči) v skupnosti, temveč tudi za njeno avtonomijo, denimo mesta in njegovih elit. Tovrstna politična drža je verske razlike v skupnosti dodatno zbrisovala, a nikoli niso postale nevidne (Abrey 1996, 96–99; Scribner 1996, 32; Luebke 2011, 54, 59; Greengrass 2009, 289).

Vendar je bil pragmatičen odnos skupnosti do konfesionalne pluralnosti, ki ga je Willem Frijhoff (2009, 33) opredelil kot »ekumenizem vsakdana«, pogosto nenehno podvržen zunanjim in notranjim konfesionalizacijskim dejavnikom, ki so ga spodjedali tudi v času miru. Čeprav le obstoj verskih razlik ni nujno narekoval nasilja, je pri konceptu »strpnosti praktične racionalnosti«, ki ga je podal Bob Scribner, potrebna previdnost, kot je izpostavil že sam (1996, 38). Kajti čeprav se naj navadni ljudje verskim razlikam ne bi kaj prida posvečali, če bi jih država in Cerkev le pustili pri miru, so različni družbeni antagonizmi tudi brez zunanjšega vmešavanja lahko prešli v nasilje. Nasploh pa bi bile državne konfesionalne politike neprimerno manj uspešne brez sodelovanja lokalnih skupnosti pri zatiranju in pregonu svojih drugače verujočih sosodov (Luria 2005, xiv–xix; Kaplan 2007, 98; Dixon 2009, 9–10; Te Brake 2009, 76–78; Greengrass 2009, 284).

Konfesionalno nasilje so v mirnodobnih konfesionalno mešanih skupnostih najpogosteje sprožile procesije ob verskih praznikih, zlasti v velikem tednu in na praznik sv. rešnjega telesa, pogrebni sprevodi in podobno, »preveč javno« izražanje manjšinske veroizpovedi, ki je »kršilo« sakralno enotnost *corporis Christianum* (Kaplan 2007, 78–86, 93–99), čeprav oziroma zlasti zato, ker je bila sloga med »sovragi v Kristusu« le navidezna.

Zgolj poznavanje druge vere oziroma sobivanje z drugače verujočimi nobeni skupnosti ne jamči miru in enotnosti; dovolj je spomniti na severnoirski in bližnjevzhodne konflikte ali na vojno v Bosni in Hercegovini. Podobno tudi v zgodnjem novem veku niso vsem, morada na prvi pogled konfesionalnim, spopadom botrovale verske razprtije oziroma jih ni mogoče ločiti od siceršnjih družbenih antagonizmov. Nasploh pa jih je v nasilje vselej prevesila šele njihova instrumentalizacija (Carroll 2019, 181). Zato so spore v zgodnjem novem veku krepile tudi sčasoma vse ostrejše ločnice med veroizpovedmi, ki so jih zahtevale ter (z nasiljem) vzpostavljale države in Cerkve pa tudi lokalne oblasti, s čimer so posegale v tradicionalne mehanizme urejanja političnih, ekonomskih in drugih odnosov v skupnostih. Posledično je proces konfesionalizacije tesno povezan tudi s procesom družbenega discipliniranja (Luria 2005, xiii, xxix; Štuhec 2009, 42).

Čeprav dejstvo, da so se države in Cerkve za uveljavitev konfesionalne uniformnosti morale posluževati nasilja, jasno kaže na trpežnost »vsakdanje« strpnosti (Luebke 2011, 67), so medkonfesionalni odnosi ves zgodnji novi vek nihali med toleranco in preganjanjem, ki tedaj nista bila pojmovana kot nezdržljiva. V svetu ene resnice je bilo uničenje herezije od Boga zapovedana dolžnost posvetnih in cerkvenih oblasti, heterodoksija pa izenačena z uporništvom (Grell 1996, 2). Preganjanje in kaznovanje krivoverstva, ki je pogubljalo duše verujočih, sta bila dejanje »ljubečega sovraštva«: ljubezni (lat. *caritas*) do grešnika in sovraštva do greha, ki je odvrčalo božje maščevanje od skupnosti, ki bi trpela »heretike«. V tem kontekstu je strpnost kot prenašanje nevzdržnega veljala za pot v brezvladje in kaos. Toleranco so zagovarjale predvsem preganjane in marginalizirane verske skupnosti, a le dokler same niso pos-

tale dominantna veroizpoved. Pri tem ni šlo za licemerstvo, temveč za posledico prepričanja, da nihče nima pravice do verovanja v nasprotju z uveljavljeno Cerkvijo; vselej je lahko obstajalo le eno institucionalizirano utelešenje božje resnice. Zato je bila uzakonjena strpnost zgolj nejevoljno priznanje položaja, ko nobeni strani ni uspelo prevladati. Toleranca je bila začasna rešitev, ki naj čim prej pripelje do verske enotnosti, da bo, v Trubarjevem (1581–82, 413) prevodu, znova *ena ouzhia shtala inu en Paftyr* (Jn 10,16). Primeri uzakonjene strpnosti v zgodnjem novem veku niso izšli iz državne konfesionalne ravnodušnosti ali nevtalnosti, prav tako veroizpovedim niso jamčili enakih pravic. Šlo je za dovoljenje obstoja nečemu, s čimer se oblasti niso strinjale, za »velikodušne« koncesije pristašem »krive vere«, ki jo je država sočasno omejevala, za poseben privilegij, ki ga je bilo mogoče preklicati brez opozorila (Walsham 2006, 1–5).

Do uveljavitve razsvetljskih konceptov verske svobode, ki so jih v 17. stoletju podali Baruch Spinoza, Pierre Bayle in John Locke⁵, je moralo preteči več kot stoletje, preden so postali kaj več kot le obrobna hipoteza. Misleci 16. (npr. Sébastien Castellio, Andrzej Frycz Modrzewski, sprva tudi Luther) in 17. stoletja (npr. Jakob Arminij, Hugo Grotius) so se zavzemali zlasti za svobodo vesti in le za omejeno svobodo veroizpovedi, sicer pa so strpnost večidel zagovarjali s tem, da naj bi bilo kaznovanje verskih zmot pridržano Bogu, ne tuzemskim oblastem. Med navadnimi ljudmi pa je strpnost veljala predvsem za drugače verujoče člane in članice skupnosti, ne za njihovo veroizpoved, vsaj dokler heterodoksija v skupnost ni vnašala družbenega razdora (Grell 1996, 1–8; Scribner 1996, 47; Kaplan 2007, 18, 261–264, 334–335, 352–353; Dixon 2009, 7–8; Greengrass 2018, 487).

Izpogajana oziroma uzakonjena strpnost (npr. kuntáhorski mir, bruski libel, utrechtska zveza, nantski edikt, vestfalski mir) je bila posledica ostrih konfesionalnih sporov, ki so se izšli v pat položaj, zato je zahtevala precej potrpljenja in vzajemnega popuščanja. Prav tako praviloma ni zajela ne vseh veroizpovedi ne družbenih slojev (npr. Guggisberg 1996; Müller 1996; Pánek 1996). Hkrati je uzakonjena strpnost konfesi-

5 O mejah njegovega pojmovanja verske strpnosti gl. npr. Oberman 1996, 14–17.

onalne ločnice priznavala in vzdrževala ter jih posledično utrjevala in zaostrovala. Izpogajane ločnice so prinesle razdelitev verskih in drugih javnih prostorov, od vzpostavitve simultanih cerkva do izgona »heretičnih templjev« iz mest, ločitev pokopališč, delitev cehov in mestnih svetov po konfesionalnih kvotah, neovirane odhode⁶ »krivovercev« k bogoslužju izven skupnosti ipd. Ostrejšje ločnice so lažje vodile v spore in sovraštvo že zato, ker so bile veroizpovedi praviloma neenakopravne, če ne drugače, vsaj po številu verujočih. Izpogajano sobivanje zato ni nujno pomenilo neobstoja konfesionalnih sporov in, kot izpostavlja Benjamin Kaplan, celo določenih oblik nasilja, kot sta občasno zasmevanje in vandalizem, vendar so lahko takšni, skorajda ritualni ventili za resne frustracije, ki so lahko izšle iz sobivanja s »heretiki«, vzdrževali družbeno ravnotežje in verski mir v skupnosti (Kaplan 2007, 204–217). Čeprav je bila lahko ključna vzdrževalka verskega miru tudi država, je bilo tako izpogajano kot siceršnje sobivanje v osnovi vselej odvisno od lokalnih skupnosti, pri čemer so bili ključnega pomena dobrososedski odnosi ter želja po sožitju. Enako je veljalo, ko oziroma kjer je prišlo do popolne prevlade ene veroizpovedi, saj je pregon drugače verujočih ločnice zaostрил do skrajnosti, konfesionalno pripadnost pa si je prizadeval vzpostaviti kot nadrejeno vsem ostalim identitetam in družbenim vezem (Luria 2005, xix, xxviii–xxx).

A tudi v času okrepljenih konfesionalnih konfliktov, denimo med tri-desetletno vojno, so lokalne oblasti lahko stremele zgolj k prevladi nad svojimi drugače verujočimi sosedi, ne nujno k njihovi spreobrnitvi, izgonu ali uničenju (Medick 2019, 62–70). Vendar so v Svetem rimskem cesarstvu konfesionalizacijske procese in ločnice okrepili zlasti ta konflikt in njegove posledice. Vestfalski mir konfesionalnih sporov namreč ni razrešil, lahko jih je le reguliral in zadrževal, saj so med zapuščino vojne sodile tudi hude zamere zaradi medvojnega nasilja. Nasploh so v številnih zahodno- in srednjeevropskih družbah spori zaradi veroizpo-

6 Kaplan 2007, 162–165. Kaplanovo branje takih odhodov kot specifičnega instituta *Auslauf* se zdi pretirano. Na Dravskem polju, denimo, se izraz (v glagolski obliki) pojavi le v deželnoknežjih ukazih zoper odhode meščanov k protestantskemu bogoslužju na Betnavi (npr. Oman 2012, GZM 37/3, 17; 2013, GZM 38/17, 42).

vedi tleli in neredko izbruhnili še v drugi polovici 18. stoletja, ko so državne politike že začele postajati akonfesionalne (Kaplan 2007, 333–358).

Vse dotlej pa so kljub državnemu pregonu marsikje v Evropi na lokalni ravni preživele tudi konfesionalno nekonformne manjšine in z njimi medkonfesionalno sobivanje. Wayne Te Brake izpostavlja sedem soodvisnih mehanizmov preživetja, ki so omogočali obstoj drugače verujočih (v) skupnosti: tajnost, pretvarjanje, kazuistika, zasebno izobraževanje, indiferenca, spregled in strpnost. Tajnost v tesno prepletenih predmodernih skupnostih nikoli ni bila absolutna, temveč je bila vedno odvisna od zatiskanja oči konfesionalno konformnega prebivalstva pred realnostjo obstoja drugače verujočih ter od strpnosti ali vsaj brezbriznosti do njih. Šlo je za pretvarjanje obeh strani, s čimer sta navzlic konfesionalnemu razdoru vzdrževali enotnost skupnosti. Enostransko pretvarjanje »krivovercev«, da to niso, je lahko bilo uspešno predvsem pred »zunanji« oziroma osrednji oblasti. Odvisno je bilo tudi od tega, s kakšnimi prekrški zoper lastno veroizpoved in moralo so lahko kriptoprotestanti ali kriptokatoličani živeli, koliko zunanjega prilaganja normam uradne veroizpovedi so bili zmožni racionalizirati (npr. spoved, poroko ali krst v »heretični« cerkvi). Da pretvarjanje in pragmatizem ne bi prešla v ponotranjenje »krive vere«, je bilo treba skrbeti tudi za verski pouk odraslih, kar so v praviloma majhnih heterodoksnih skupnostih, katerih osnovna enota je bila družina (Pörtner 2009, 185), počele zlasti ženske. Ključnega pomena za uspešno pretvarjanje pred osrednjimi oblastmi je bila ravnodušnost konfesionalno konformnega prebivalstva do drugače verujočih v skupnosti, čeprav je bilo odkrito zavračanje sodelovanja z državo in uradno Cerkvijo nevarno. Zlasti spregledovanje obstoja »heretikov« s strani lokalnih oblasti, ki je temeljilo na družinskih, prijateljskih ali sosedskih vezeh, je hromilo uradni pregon, četudi zgolj z ignoriranjem ukazov zanj. Prav na naštetih povezavah, vključno z gospodarskimi, ki so jamčile uspešnost in preživetje celotne skupnosti,⁷ je večidel temeljila verska strpnost v zgodnjem novem veku; na *ad hoc* rešitvah, ki praviloma niso bile formalizirane (Te Brake 2009, 68–73).

7 Sploh na odročnih in redko poseljenih hribovitih območjih (Te Brake 2009, 58, 61), med drugim na Koroškem in Zgornjem Štajerskem (Pörtner 2009, 178).

Preživetje konfesionalno nekonformnih manjšin marsikje po Evropi pod vprašaj postavlja tradicionalne predstave o uspehih zgodnjenovoveške državne represije, ki namene pogosto enačijo z dejanskimi rezultati. Te Brake ima gotovo prav, ko meni, da so znani primeri (daljšega) preživetja »krive vere« le vrh ledene gore, saj je boljše skrivanje lahko zakrilo marsikaj, upoštevati pa je treba tudi luknje v virih in zgodovinskem spominu. Nasploh velja medkonfesionalno sobivanje in spore jemati kot dopolnjujoča se elementa širših procesov, ki so ljudi vseh slojev in oblasti vseh stopenj zajeli pri soočanju s konfesionalno pluralnostjo (Te Brake 2009, 77–78).

Medkonfesionalno sobivanje v zgodnjenovoveškem Podravju

Medkonfesionalno sobivanje je Podravje spremljalo velik del 16. ter prva desetletja 17. stoletja in je v virih najizčrpnije podano za dežel-noknežji mesti Maribor ter Ptuj. Po izgonu judovskega prebivalstva iz Štajerske konec 15. stoletja (Mlinarič 2000, 68) sta obe mesti monokonfesionalno podobo obdržali le nekaj desetletij, ko so v dvajsetih letih naslednjega stoletja v deželo prispelle reformacijske ideje. Proti sredini stoletja se je v deželi začela uveljavljati augsburška veroizpoved. Kot drugod po Evropi (Kaplan 2007, 255) se je protestantizem tudi na Štajerskem uveljavil zlasti v mestih in med plemstvom. Stanje na Ptujju je zaradi pomanjkanja virov (Zadravec 2017, 13–31; Oman 2018b, 24, op. 2) sicer nejasno še globoko v drugo polovico 16. stoletja, ko pa je več protestantov izpričanih tudi med tamkajšnjo meščansko elito (Oman 2018b, 24–33). K uveljavljanju augsburške veroizpovedi v slovenskih zgodovinskih deželah je, podobno kot drugod po Evropi (Kaplan 2007, 129–132), pripomogel tudi »irenizem« nemajhnega⁸ dela lokalne duhovščine, ki je tak odnos, včasih opredeljen kot *via media*, spodbujala tudi v želji po mirni ponovni združitvi zahodnega krščanstva, deloma še po tridentinskem koncilu (Mlinarič 1991, 189; Amon in Liebmann 1993, 145). Teološke,

8 Mednje je do leta 1548 sodil tudi Trubar (Kerševan 2009, 198).

predvsem pa družbene težnje po enotnosti so zato pogosto preglasile nove ločnice in tudi notranjeavstrijske skupnosti 16. ter 17. stoletja so v medkonfesionalnih razmerjih neredko upoštevale temeljno krščansko načelo urejanja družbenih odnosov (Bossy [1998] 2004, 2), ki ga je Jurij Dalmatin (1584, fol. 26v) prevedel v [t]i *imašh tvojga blishniga lubiti, kakòr sam sebe* (Mr 12,31).

Odličen primer medkonfesionalnega sobivanja nudi zlasti Ptujtu sosednji Maribor v drugi polovici 16. stoletja. Tamkajšnja protestantska skupnost, h kateri se je več desetletij prišteval tudi odločilni del meščanske elite, je svoj vrhunec med drugim. doživela zahvaljujoč konfesionalno strpnemu župnijskemu vikarju (*de facto* župniku) Juriju Siechlu iz Kamnika, ki je župnijo očitno kot neformalni *simultaneum* vodil vsaj del svojega več kot tri desetletja dolgega vikariata (1554–86). Nadkonfesionalno vključujoče je bilo tudi Siechlovo zasebno življenje, saj se je njegova najmlajša (zakonska!) hči poročila z Adamom Haidfalkom, večkratnim mariborskim mestnim sodnikom in članom mestne protestantske elite. Kaže, da je bila pod Siechlom mariborska, nominalno sicer katoliška župnija v praksi bolj akonfesionalna, a zato ni bila nobena izjema v tedanji Evropi. Zgolj obstoj verskih ločnic se pod Siechlom ni odrazil v popolnem konfesionalnem prelomu, saj je protestantska skupnost ostala tesno vpeta v strukture (uradno) katoliške župnije. Posledično je župnijska cerkev sv. Janeza Krstnika ostala osišče celotne skupnosti ali vsaj njenega pomembnega dela. Stanje se je spremenilo leto dni po Siechlovi smrti, ko je vikar postal strogo v potridentskem duhu delujoči Anton Manicor iz današnje južne Tirolske, ki je protestante izgnal iz župnijskih struktur, vključno s pokopališči, s čimer jih je tudi simbolno izločil iz skupnosti (Oman 2020, 327–330).

Na Ptujtu je do podobnega preloma v župniji najbrž prišlo leta 1581, ko je mestni župnik postal pri graških jezuitih izobraženi Jurij Khobl iz Kranja, ki je nasledil Gašperja Unholda (Oman 2020, 331), vendar ni znano, ali je bila župnijska cerkev sv. Jurija pod Unholdom ali sploh kdaj simultana, kot je bila mariborska pod Siechlom. Prav tako ni znano, če je bila prehodna selitev sedeža župnije v primestno cerkev sv. Ožbolta sredi 16. stoletja posledica morebitne rasti ptujske protestantske skup-

nosti (prim. Slekovec 1889, 70; Mlinarič 2003, 54). Ne v Mariboru ne v Celju (Pahor 2009, 148) do selitve sedežev župnij ni prišlo, kljub začasni spremembi obeh župnijskih cerkva v »simultani«. Tik pred protireformacijsko vizitacijo Ptuja leta 1587, baje prvo v štajerskih mestih, naj bi ptujski protestanti bogoslužja še imeli v (nekdanji) cerkvi Vseh svetih (sprva sinagoga) (Winkelman 1933, 105), a je možno, da niso bili njeni izključni uporabniki. Ko si skupnost po smrti notranjeavstrijskega nadvojvoda in štajerskega deželnega kneza Karla II. (vl. 1564–90) ni povrnila le med protireformacijo izgubljenih treh ali štirih sedežev v mestnem svetu, temveč je njihovo število povečala na šest (Winkelman 1934, 169–170; 1935, 88–89), je šlo najverjetneje za obnovitev števila svétnikov, ki so jih protestanti nekoč že imeli. Je bila izvorna številka izpogajana? Morda je bil augsburške veroizpovedi tudi vsaj en ptujski mestni sodnik, Benedikt Totting, bodoči mož Ane Strusniger, leta 1572 (Zadravec 2017, 292), čeprav je kot protestant izrecno izpričan šele 17 let kasneje (Oman 2019, 659, 669). Vsekakor so bili protestanti na Ptuju v poznem 16. stoletju del meščanske elite, in dokler so to ostali, je bila določena mera medkonfesionalnega sodelovanja v mestu nujna že zaradi urejanja vsakdanjih političnih in gospodarskih zadev.

Izgon javnega protestantskega verskega življenja iz obeh mest se v njiju ni odrazil enako, hkrati pa ni bil popoln. Mariborska skupnost, nedvomno tudi zaradi bližine cerkvenega središča dravskopoljskih protestantov na Betnavi, vzpostavljenega zlasti zaradi njihovega izгона iz katoliških župnij (Oman 2018a), je cvetela naprej. Okoli leta 1595 se je k augsburški veroizpovedi v Mariboru javno prištevalo 88 hišnih gospodarjev, vključno z mestnim sodnikom, devetimi mestnimi svétniki in vsemi štirimi četrtniki (Oman 2012, GZM 37/24, 53–56).⁹ Za Ptuj številke niso znane, a sodeč po podatkih verske komisije iz leta 1600 med poglavarji meščanskih družin tedaj verjetno ni bilo več kot trideset protestantov (prim. Winkelman 1936, 94–95). Bolj kot izgon javnega verskega življenja iz mesta je ptujsko protestantsko skupnost mogoče prizadel

9 Malce starejši, a nedatiran davčni seznam beleži 189 neplemiških in necerkvenih obvezancev, vključno z vdovami in dediči, s 16 meščani brez lastnih hiš in z nekaj obvezanci brez meščanskega statusa (Hozjan 1991).

odhod predikanta gospodov Stubenbergov z Vurberka na Betnavo leta 1593 (Oman 2018b, 32).

Z izgonom javnega protestantskega verskega življenja iz obeh mest so se konfesionalne ločnice v njiju gotovo okrepile, kar je deželnoknežja politika še zaostrovala. Zatišje, ki je v Notranji Avstriji prevladovalo v času regentstva (1590–95) (Pörtner 2001, 110–111), se je leta 1596 dokončno končalo z nastopom nadvojvoda Ferdinanda II. (vl. do 1637, od 1619. svetorimski cesar), ko je deželni knez tudi mariborski in ptujski protestantski meščanski eliti iz rok iztrgal avtonomno mestno oblast (Oman 2014, 360–361). Z odstranitvijo protestantskega mestnega sodnika (v Mariboru) in svétnikov ni le aktivno posegel v mestno avtonomijo, temveč tudi v družbeno ravnotežje moči, saj je eliti odvzel oblast ter jo predal katoličanom nižjega stanu ali tujcem (prim. Pörtner 2001, 146). Ustvaril je novo meščansko elito, ki je postala njegovo orožje v boju zoper »sektase«. A povsem gladko ni šlo, saj skupnostnih vezi niso mogle čez noč pretrgati zgolj rošade v mestnih svetih. V Mariboru so še spomladi 1597 (vsaj nominalno) katoliški mestni svétniki za mestnega sodnika zadnjič izvolili protestanta, ki se jim je navzlic »krivi veri« očitno zdel najprimernejši za tako pomembno funkcijo. Šele v začetku leta 1598 od deželnega kneza ukazana izvolitev strogega katoličana za mestnega sodnika je privedla do ostrega nastopa mestnih oblasti zoper protestantske sosede (Oman 2014, 360–361). Tudi na Ptuj se je šikaniranje protestantskih someščanov s strani mestnih oblasti (Slekovec 1889, 87–88) začelo po nastopu nadvojvoda Ferdinanda II.

Glede na predhodno mirno sobivanje ni težko razumeti, zakaj so kljub množičnim spreobrnitvam na začetku leta 1600 kasnejše vizitacije v obeh mestih vse do konca dvajsetih oziroma začetka tridesetih let 17. stoletja pogosto naletele na večje ali manjše število javno izpričanih protestantov in zlasti protestantk (gl. Oman 2020, 334 sl.). Predvsem poročila iz prvih dveh desetletij 17. stoletja potrjujejo, da je bila spreobrnitev pred komisijo neredko lažna, čeprav se večina javno ni več prištevala k augsburški veroizpovedi. Četudi so bile deloma nominalne, množične spreobrnitve pričajo o fluidnosti verskih identitet. Podobno kot pri soočanju s konfesionalno pluralnostjo je pri mnogih tudi ob njenem zati-

ranju prevladal pragmatizem. Pri njem so verujoči sprva lažje vztrajali tudi z upanjem na popuščanje Ferdinanda II. v konfesionalnih zadevah, zlasti zaradi novih koncesij njegovega bratranca nadvojvoda Matija protestantom v nadvojvodini Avstriji leta 1609, z začetkom tridesetletne vojne pa z upanjem na zmago cesarjevih sovražnikov (prim. Pörtner 2001, 131, 228; Jerše 2009, 85–86). Kot je veljalo za številne prisilne spreobrnjence po Evropi (Kaplan 2007, 291–292), so se tudi v Podravju mnogi hitro vrnili k starim verskim praksam ter izkazovali le nominalno pripadnost »novi« Cerkvi. K temu so tako v Mariboru kot na Ptujju pripomogle mestne oblasti, ki so neredko ignorirale deželno knežje in cerkvene ukaze za izgon »heretikov« ter siceršnje ureditev verskih zadev. Tudi z zaslombo v lokalnih oblasteh so se lahko javno izpričani protestanti v obeh mestih izmojstrili v ignoriranju oziroma zavlačevanju ukazov za izgon, navidezni spreobrnjenci pa v izmikanju spovedi in obhajilu ter v neupoštevanju posta. Če so moški kot hišni gospodarji zaradi sodelovanja v javnem ter političnem življenju svojo veroizpoved morali skrivati, so imele ženske manj težav, zlasti žene katoličanov in ostarele vdove. Podobno je bilo drugod po Evropi, saj ženske praviloma niso imele dovolj šnje politične oziroma javne vloge, v kateri bi lahko ogrozile državne konfesionalizacijske načrte (Asch 2008, 103–104). Kot je preveč vneti komisiji na Ptujju leta 1610 pojasnila nižjeavstrijska¹⁰ vlada v Gradcu, se žensk ni spodobilo izgnati samih in je z ukazi za izgon zgolj želela doseči njihovo spreobrnitev (Oman 2020, 338). Tudi sicer so le najvnetejše protestante izgnali po hitrem postopku, izselitev pa so, ob siceršnjem odporu do emigracije, zavirali še prekratki roki za finančno smotrno odprodajo posesti (Pörtner 2001, 154, 167). Ker je Ferdinand II., kot opozarja Regina Pörtner (2009, 181), podreditvi konfesionalnih nasprotnikov dal prednost pred rekatolizacijo svojih dežel, niti ne čudi, da so vizitacije marsikje še zelo dolgo naletele na javno izpričane »sektase« in navidezne spreobrnjence, ki jih velja videti med visokim številom tistih, ki niso želeli k spovedi in obhajilu.

10 Poimenovanje *Nižjeavstrijska vlada in komora* je na dunajski prešlo leta 1620 (Mell 1929, 432).

Čeprav vseh ni mogoče samodejno prišteti med prikrite protestante, je že sekovski (Seckau) škof in salzburški generalni vikar Martin Brenner (š. 1585–1616) leta 1608 splošen padec števila obhajanih v deželi pripisal prav upanju protestantov, da bo deželni knez v verskih zadevah sledil vzoru nadvojvodine Avstrije, ki se je očitno že več mesecev pred t. i. kapitulacijsko resolucijo nakazoval na obzorju. Na povezavo med nespoštovanjem vizitacijskih inštrukcij in lažnimi konvertiti kaže tudi ukaz iz istega leta, po katerem so predstojniki župnij morali mestnim oblastem naznaniti vse, ki se ne bi držali posta, odšli k spovedi ali pre-jeli obhajila, čeprav so sankcije praviloma sledile šele po močnejšem pritisku komisij, če sploh (Mlinarič 1983, 23–25).

Za razumevanje dolgega preživetja medkonfesionalnega sobivanja v obeh podravskega mestih je ključnega pomena še nekaj. Četudi so poročila s Ptuja in iz Maribora v 17. stoletju zajela največ dva ducata protestantov,¹¹ pri čemer so med sezname pomenljive, čeprav majhne razlike, si jih ne smemo zamišljati kot atomizirane posameznike, temveč kot bolj ali manj tesno vpete v meščansko skupnost skozi družinske, sosed-ske in siceršnje družbene odnose. Znotraj njih so lahko tudi malošte-vilni javno izpričani protestanti tvorili versko skupnost, gotovo okre-pljeno s prikritimi protestanti, zlasti moškimi družinskimi člani, ki so v javnem življenju morali biti previdnejši, in s soverniki med služinčad-jo, ki je, kot kaže, bila deležna manjše pozornosti oblasti kot meščan-stvo. Hkrati so ptujsko in mariborsko skupnost pomagali vzdrževati medsebojni stiki ter kontakti s sosednjimi skupnostmi. Nasploh kaže, da so protestante v Mariboru nadlegovali le deželnoknežje in cerkve-ne komisije ter vikar, ki je sicer večidel imel druge prioritete, mestne oblasti, četudi (nominalno) katoliške, pa so vladi obstoj luteranskih someščanov skušale prikrivati (Oman 2020, 339 sl.). Nedvomno tudi ali celo predvsem v želji po zaščiti svoje avtonomije in avtoritete, ki so ju načenjali vikar in komisije. Podobno je vsekakor mogoče sklepa-ti tudi za Ptuj.

11 Leta 1610 na Ptuj 25, od tega dvajset žensk (Oman 2020, 339).

Ana Totting in njena dekliška šola med konfesionalnim pritiskom ter sobivanjem

Z uničenjem protestantskega verskega središča na Betnavi v začetku leta 1600 ter odslovitvijo tamkajšnjih predikanta in učitelja dve leti zatem sta za mariborsko in ptujsko protestantsko skupnost obisk bogoslužja in šolanje otrok postala dodatno otežena, ne pa nemogoča. Navsezadnje se je zaradi protestantskega načela duhovništva vseh vernikov (Kerševan 2001, 181–182) versko življenje vsaj do neke mere lahko preneslo v gospodinjstva (prim. Medick 2019, 73). Obenem so, navzlic ukazu zoper obiskovanje protestantskega bogoslužja v deželah svetoštetfanske krone iz leta 1603 (Strohmeyer 2011, 176), odhodi k predikantom čez mejo, tudi v Prekmurje in Međimurje (Slekovec 1889, 95), izpričani še dolgo zatem, pri čemer je bilo odhodov gotovo več, kot so jih zaznale vizitacije. Protestantske skupnosti je na vzhodu celotne Štajerske pomagala ohranjati prav bližina politično-konfesionalne meje (Pörtner 2001, 171), podobno kot marsikje v Evropi (Kaplan 2007, 144–171). Verski pouk je očitno ostal omejen na domačo hišo, s tem pa vsaj v Mariboru in na Ptuju neopažen s strani vizitatorjev. Navsezadnje ga je bilo mogoče »skriti« v obiske sorodnikov, prijateljev in sosedov, podobno kot skrivna bogoslužja. Obstajale pa so tudi izjeme, kot je bila šola Ane Totting.

Ob začetku ferdinandejske protireformacije je bila Ana že nekaj let vdova po Benediktu Tottingu,¹² premožnem ptujskem trgovcu in nekdanjem mestnem sodniku, ki se je v deželah svetoštetfanske krone povzpел med nižje plemstvo oziroma armaliste, v domači Štajerski pa je svoje uspehe kronal z zakupom dragocenega gospostva Zgornji Majšperk. Ana je bila iz uspešne in razvejane meščanske rodbine Strusniger (izvorno Strusnikh, tj. Stružnik), najbrž iz linije, ki je živela v Volšperku (Wolfsberg) na Koroškem, baje izvorni deželi rodbine. Poroka z ovdovelim in bržčas dve desetletji starejšim Benediktom je bila Anina prva,

12 Podrobneje o njem, njegovi družini in sorodstvu gl. Oman 2019.

a zdi se, da sta si bila kljub starostni razliki dokaj naklonjena. Ana je Benediktu rodila edina sinova, Andreja in Adama, kar je verjetno še spodbudilo njegove ambicije, v nasledstvene načrte njegovih hčera, zेतov in vnukov pa bržčas vneslo nemir. Ob tem, da mu je z rojstvom sinov dala upanje na nadaljevanje rodbine, je vsaj okreplila moževo privrženost »čistemu evangeliju«, če mu te ni celo vcepila. Preskromni viri onemogočajo trditve glede Benediktove veroizpovedi pred letom 1589, ko je prvič izpričan kot protestant. Tedaj je bil že nekaj let poročen z Ano, ki je, enako kot njena sestra¹³ Marija¹⁴ (por. Gritscher), slovela kot vneta luteranka. O privrženosti med zakoncema mogoče priča tudi dejstvo, da se Ana po Benediktovi smrti leta 1591 ni več poročila, čeprav so zlasti luterani zagovarjali čim hitrejše poroke vdov in vdovcev (Oman 2019, 663 sl.).

- 13 Opozoriti velja, da moja teza iz izvirnega članka, da krstni imeni sester Strusniger kažeta, »da sta se bržčas rodili v katoliški ali vsaj v akonfesionalni [...] družini ali pa je bil katolik vsaj eden od staršev«, ni nujno pravilna. Verjetnejša je druga teza, da je šlo za prevlado »v družini uveljavljenih imen nad konfesionalno ortodoksijo« (Oman 2019, 665). A prav tako Devica Marija v luteranskem nauku ni izgubila svoje vloge Matere Božje, četudi ni več bila Kraljica Nebes. Pri luteranih je namesto posrednice Božje milosti postopoma postala vzor matere in poslušne gospodinje. V tem kontekstu se je ohranila tudi vloga sv. Ane in obe sta verska občutenja žensk simbolno ter pragmatično povezovali z rojstvom in vzgojo otrok. Bridget Heal je izpostavila, da je hkrati treba upoštevati tudi regionalne posebnosti. Kjer je luteranstvo prevladalo, je Marija ostala pomemben del pobožnosti, četudi v novem kontekstu, kjer je bilo več medkonfesionalne konkurence in sporov, pa je pogosto postala pomemben simbol konfesionalne identitete in lojalnosti. V prevladujoče katoliškem okolju so luterani Marijo pretežno zavračali, kjer so bili v konkurenci s kalvinci, pa so ji lahko izkazovali okrepljeno privrženost (Toivo 2016, 79–81). Z izjemo par drobcev, ki se nanašajo na verske oziroma liturgične pesmi (Smolik [1963] 2011; Snoj 2010, 495–496) (za informacijo se zahvaljujem Nini Ditmajer), mi ni znano, kako je bilo s protestantskim (družbenim) odnosom do Marije na Slovenskem oziroma v notranjeavstrijskih deželah. Najbrž so tudi tozadevno obstajale mikrolokalne in medstanovske razlike. Mogoče je v tistih mestih, kjer je augsburška veroizpoved prevladala zgodaj in hitro (morda tudi v Volšperku) ter v skupnosti ni imela resne konkurence, Marija ostala del luteranskih pobožnosti, vsaj dokler se konfesionalni antagonizmi v zadnji četrtini stoletja niso zaostriili zaradi katoliške prenovne ter protireformacije.

- 14 O njej gl. Oman 2019.

Sicer je mogoče šlo le za posledico kakšne klavzule iz njune poročne pogodbe ali iz Benediktove oporoke, denimo, ker ni želel, da bi se žena znova poročila oziroma bi ji ob vnovični poroki pripadlo neprimerno manj kot vdovi (prim. Golec 2021, 234), bodisi iz »posthumne ljubosumnosti« bodisi iz skrbi za ohranjanje enotnosti rodbine in premoženja.

Naj je naklonjenost med zakoncema obstajala ali pa gre zgolj za utvaro avtorja na podlagi skromnih dokumentov, izguba moža za ugledno meščanko in zemljiško gospo Ano Toting ni pomenila družbene osamitve ali nazadovanja, nasprotno. Do leta 1601 je iz dotedanje zakupnice gospostva Zgornji Majšperk postala njegova lastnica. Še prej pa je na Ptuju vzpostavila in financirala protestantsko šolo za dekleta, v kateri je »več deklet lutrovsko vzgajala, med njimi mnoge meščanske hčere« in ki je prvič izpričana v deželnoknežjem ukazu za njeno zaprtje leta 1603. Kaže, da je predana luteranka odločilno pomoč pri pridobitvi lastništva nad bogatim haloškim gospostvom ter zaslombo pri ohranjanju »tajne šole« (nem. *Winkelschule*) prejela od katoliškega mestnega veljaka in »sorodnika« Hieronima Zungga,¹⁵ Benediktovega zeta, premožnega trgovca in prav tako nižjega plemiča v deželah svetoš Stefanske krone. Šolo je formalno sicer vodil neki Wagneister, ki se je pred deželnoknežjimi vizitatorji leta 1610 izkazal kot pravoveren katoličan. A čeprav bi se bil le pretvarjal, gre še za en primer dolgega preživetja medkonfesionalnega sobivanja v mestu. Kljub temu da je bil prvi ukaz za zaprtje šole izdan leta 1603, se je z očitno potuho (vsaj nominalno) katoliških mestnih oblasti obdržala vsaj do konca leta 1611 ali celo do februarja 1612, nakar naj bi to »heretično početje« do Anine smrti potekalo na gradu Majšperk, kot naj bi bilo »znano po vsem svetu«. Morebiti je dekleta že na Ptuju počevala tudi sama, kajti vizitacijska komisija jo je leta 1611 med drugim zabeležila kot *instructrix puellarum* (Mlinarič 1983, 103). Vsekakor se je v mestu, kjer je imela hišo, zadrževala še naslednjih šest let. Duhovno oskrbo je bržčas prejemale onkraj cesarsko-madžarske meje, morda pa tudi od kakega lokalnega kriptopredikanta. Čeprav je v Podravju izpričan šele desetletje po njeni smrti, najbrž ni bil edini ali pa se je do za-

15 O njem gl. Oman 2019.

četka izгона protestantskega plemstva leta 1628 lažje skrival po lokalnih plemiških sedežih. Obenem je protestantsko načelo duhovništva vseh vernikov tudi Ani omogočalo, da je duhovno oskrbo prejela od sovernikov ali celo sovernic.¹⁶ Najbrž jo je najbolj potrebovala ob smrti obeh sinov, Andrejeve enkrat v letih 1596–1604 ter Adamove leta 1614. Ana je umrla je enkrat med 17. aprilom in 26. septembrom 1617, s čimer se je organizirano šolanje protestantskih deklet na gradu Majšperk končalo. Ker sta sinova umrla brez otrok, po Hieronimovi smrti pa je očitno prišlo do konflikta med Ano in Benediktovimi hčerami ter vnuki, je za dedinji določila sorodnici, zlasti sestro Marijo Gritscher iz Novega mesta. A ne kaže, da bi Marija kdaj bivala na Štajerskem, kaj šele nadaljevala z izobrazbo podravske protestantske deklet (Oman 2019, 678–685).

Iz dokaj skromnih virov ni razvidno, da bi Ano zaradi heterodoksije »sovražili vsi ljudje«. Ob to se tudi v (neuspeli) pravdi za njeno oziroma Benediktovo dediščino ni obregnil nihče od tožnikov.

Nenazadnje je medkonfesionalno sobivanje s Ptujca izginilo šele po njeni smrti. Rodbinska in siceršnja zaveznitva, ki so vzdrževala medkonfesionalno sobivanje, so tako tam kot v največjem delu notranjeavstrijskih dežel sčasoma razpadla zaradi emigracije ali izumrtja družin, pospešena s pustošenjem epidemij (Travner 1934, 100–129) kužnih bolezni. V 17. stoletju se je postopoma okrepila katoliška duhovna oskrba, v mestih predvsem, ko se je dovolj kapucinov naučilo nemško in slovensko. Naposled je spreobrnitev ambicioznim meščanom zagotavljala oziroma lajšala družbeni vzpon, kar je dolgoročno privedlo do vzpostavitve strogo katoliške meščanske elite, ki je, zlasti z javnimi pobožnostmi v okviru zmagovite *pietatis Austriacae*, vplivala na preostalo mestno prebivalstvo. Navsezadnje je že sobivanje z drugače verujočimi lahko vselej mamilo k spreobrnitvi, saj je omogočalo izbiro (Kaplan 2007, 267), tako v 16. kot 17. stoletju, med katoličani enako kot med protestanti (Pörtner 2001, 207–208, 233–241, 246; Vocelka 2009).

16 Anonimno poročilo je konec leta 1615 ali v začetku naslednjega ptujsko meščanko Magdaleno Schauer obtožilo, da je *der lutherischen Weiber Predicantin* (Winkelmann 1937, 49), kar bi bilo zelo neobičajno (prim. Domröse 2014, 51, 141), četudi je držalo.

VIRI IN LITERATURA**OBJAVLJENI VIRI**

- Hozjan, Andrej. 1991. »Med 1586 in 1593.« V *Davčni registri in obračunske knjige 1452–1593*, ur. Jože Mlinarič, 258–267. Gradivo za zgodovino Maribora, XVII. zvezek. Maribor: Pokrajinski arhiv Maribor.
- Loserth, Johann. 1907. *Akten und Korrespondenzen zur Geschichte der Gegenreformation in Innerösterreich unter Ferdinand II. Zweiter Theil: Von der Auflösung des protestantischen Schul- und Kirchenministeriums bis zum Tode Ferdinands II. 1600–1637*. Fontes Rerum Austriacarum, Österreichische Geschichts-Quellen, Diplomataria et Acta, Band 59. Dunaj: Historische Kommission der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften in Wien.
- Mlinarič, Jože. 1983. »Prizadevanja sekovskih škofov Martina Brennerja (1585–1615) in Jakoba Eberleina (1615–1633) kot generalnih vikarjev salzburških nadškofov za katoliško versko prenavo na Štajerskem v luči protokolov 1585–1614 in vizitacijskih zapisnikov iz 1607, 1608 in 1617–1619.« *Acta ecclesiastica Sloveniae* 5: 9–225.
- Oman, Žiga. 2012. *Dokumenti o reformaciji in protireformaciji v Mariboru 1589–1607: kritična objava arhivskih dokumentov*. Gradivo za zgodovino Maribora, XXXVII. zvezek. Maribor: Pokrajinski arhiv Maribor.
- Oman, Žiga. 2013. *Evangeličanska postojanka pri gradu Betnava pri Mariboru, III. 1582–1600: kritična objava arhivskih dokumentov*. Gradivo za zgodovino Maribora, XXXVIII. zvezek. Maribor: Pokrajinski arhiv Maribor.

LITERATURA

- Abray, Lorna Jane. 1996. »Confession, Conscience, and Honour: The Limits of Magisterial Tolerance in Sixteenth-Century Strassburg.« V *Tolerance and Intolerance in the European Reformation*, ur. Ole Peter Grell in Bob Scribner, 94–107. Cambridge: Cambridge University Press.
- Amon, Karl, in Maximillian Liebmann. 1993. *Kirchengeschichte der Steiermark*. Graded, Dunaj in Köln: Verlag Styria.
- Asch, Ronald G. 2008. *Europäischer Adel in der Frühen Neuzeit: eine Einführung*. Köln, Weimar in Dunaj: Bohlau Verlag.
- Blažević, Zrinka. 2010. »Konfesionalni identitet i konfesionalna kultura slovenskog protestantizma iz perspektive teorije konfesionalizacije.« V *Reformacija na Slovenskem (ob 500-letnici Trubarjevega rojstva)*, ur. Aleksander Bjelčević, 513–526. Obdobja 27. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.

- Bossy, John. (1998) 2004. *Peace in the Post-Reformation: The Birkbeck Lectures 1995*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Carroll, Stuart. 2019. »Political Justice and the Outbreak of the Wars of Religion.« *French History* 33 (2): 177–198.
- Dalmatin, Jurij. 1584. *Biblia, tu ie, vse Svetu pismu, Stariga inu Noviga testamenta*. Wittenberg: Hans Kraffts Erben. <http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:DOC-8NAJPUXS>
- Dixon, C. Scott. 1996. »Popular Beliefs and the Reformation in Brandenburg-Ansbach.« *V Popular Religion in Germany and Central Europe, 1400–1800*, ur. Bob Scribner in Trevor Johnson, 119–139. Houndmills: Macmillan.
- . 2009. »Introduction: Living with Religious Diversity in Early-Modern Europe.« *V Living With Religious Diversity in Early Modern Europe*, ur. C. Scott Dixon, Dagmar Freist in Mark Greengrass, 1–20. Farnham: Ashgate.
- Domröse, Sonja. 2014. *Frauen der Reformationszeit: gelehrt, mutig und glaubensfest*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Frijhoff, Willem. 2009. »How Plural were the Religious Worlds in Early-Modern Europe? Critical Reflections from the Netherlandic Experience.« *V Living With Religious Diversity in Early Modern Europe*, ur. C. Scott Dixon, Dagmar Freist in Mark Greengrass, 21–51. Farnham: Ashgate.
- Golec, Boris. 2021. »Poslednja volja začetnika rodu kranjskih Valvasorjev: oporoka polihistorjevega deda Hieronima iz leta 1602.« *Kronika* 69 (2): 229–238.
- Greengrass, Mark. 2009. »Afterword: Living Religious Diversity.« *V Living With Religious Diversity in Early Modern Europe*, ur. C. Scott Dixon, Dagmar Freist in Mark Greengrass, 281–295. Farnham: Ashgate.
- . 2018. *Das verlorene Paradies: Europa 1517–1648*. Darmstadt: Theiss Verlag.
- Grell, Ole Peter. 1996. »Introduction.« *V Tolerance and Intolerance in the European Reformation*, ur. Ole Peter Grell in Bob Scribner, 1–12. Cambridge: Cambridge University Press.
- Guggisberg, Hans R. 1996. »Tolerance and Intolerance in Sixteenth-Century Basle.« *V Tolerance and Intolerance in the European Reformation*, ur. Ole Peter Grell in Bob Scribner, 145–163. Cambridge: Cambridge University Press.
- Harrington, Joel F. 2017. »Legal Courts.« *V The Oxford Handbook of the Protestant Reformation*, ur. Ulinka Rublack, 504–524. Oxford: Oxford University Press.
- Jerše, Sašo. 2009. »Vera, upanje, oblast: o notranjeavstrijskem političnem imaginariju v času verskih vrenj.« *V Vera in hotenja: študije o Primožu Trubarju in njegovem času*, ur. Sašo Jerše, 67–103. Ljubljana: Slovenska matica.
- Kaplan, Benjamin J. 2007. *Divided by Faith: Religious Conflict and the Practice of Toleration in Early Modern Europe*. Cambridge in London: Harvard University Press.

- Kerševan, Marko. 2001. »Protestantizem kot vprašanje nove/drugačne krščanske zavesti na Slovenskem (v različnih socialnih okoljih).« V *450-letnica slovenske knjige in slovenski protestantizem: prispevki s posvetovanja ob 450. obletnici izida Trubarjevega Catechisma in Abecedaria*, Ljubljana, 23. in 24. november 2000, ur. Marko Kerševan, 160–185. Ljubljana: Slovensko protestantsko društvo Primož Trubar in Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.
- . 2009. »Trubarjeva reformacija: Primož Trubar v kontekstu reformacijske teologije.« V *Vera in hotenja: študije o Primožu Trubarju in njegovem času*, ur. Sašo Jerše, 196–214. Ljubljana: Slovenska matica.
- Louthan, Howard. 2017. »The Bohemian Reformations.« V *The Oxford Handbook of the Protestant Reformations*, ur. Ulinka Rublack, 124–145. Oxford: Oxford University Press.
- Luebke, David M. 2011. »Customs of Confession: Managing Religious Diversity in Late Sixteenth- and Early Seventeenth-Century Westphalia.« V *Diversity and Dissent: Negotiating Religious Difference in Central Europe 1500–1800*, ur. Howard Louthan, Gary B. Cohen in Franz A. J. Szabo, 53–72. New York in Oxford: Berghahn.
- Luria, Keith P. 2005. *Sacred Boundaries: Religious Coexistence and Conflict in Early-Modern France*. Washington, D.C.: The Catholic University of America Press.
- Medick, Hans. 2019. *Der Dreißigjährige Krieg: Zeugnisse vom Leben mit Gewalt*. Göttingen: Wallstein Verlag.
- Mell, Anton. 1929. *Grundriß der Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte des Landes Steiermark*. Gradec etc.: Historische Landeskommision für Steiermark.
- Mlinarič, Jože. 1991. »Maribor od začetkov do sredine 18. stoletja.« V *Maribor skozi stoletja*, ur. Jože Curk, Bruno Hartman in Jože Koropec, 147–194. Maribor: Založba Obzorja.
- . 1994. »Vizitacije sekovskih škofov Martina Brennerja in Jakoba Eberleina na slovenskem Štajerskem.« V *Katolische Reform und Gegenreformation in Innerösterreich 1564–1619 = Katoliška prenova in protireformacija v notranjeavstrijskih deželah 1564–1619 = Riforma cattolica e controriforma nell' Austria interna 1564–1619*, ur. France M. Dolinar in Werner Drobesch, 191–201. Celovec etc.: Mohorjeva-Verlag Hermagoras, Styria.
- . 2000. »Judje na slovenskem Štajerskem do njihove prisilne izselitve v letu 1496.« *Časopis za zgodovino in narodopisje* 71 = 36 (1-2): 49–70.
- . 2003. »Ptujška župnija v času reformacije ter protireformacije in katoliške preno-ve.« V *Statut mesta Ptuj iz leta 1513 – Das Stadtrecht von Ptuj aus dem Jahre 1513: Mednarodni simpozij Ptujsko mestno pravo v srednjeevropskem prostoru – Internationales Symposium Das Stadtrecht von Ptuj (Pettau) im mitteleuropäischen Raum, Ptuj, 5.-7. november 1997*, ur. Marija Hernja Masten, Marija Vukašinović-Mikuž in Mihael Koltak, 47–73. Ptuj: Zgodovinski arhiv Ptuj.

- Müller, Michael G. 1996. »Protestant Confessionalisation in the Towns of Royal Prussia and the Practice of Religious Toleration in Poland-Lithuania.« V *Tolerance and Intolerance in the European Reformation*, ur. Ole Peter Grell in Bob Scribner, 262–281. Cambridge: Cambridge University Press.
- Oberman, Heiko. 1996. »The Travail of Tolerance: Containing Chaos in Early Modern Europe.« V *Tolerance and Intolerance in the European Reformation*, ur. Ole Peter Grell in Bob Scribner, 13–31. Cambridge: Cambridge University Press.
- Oman, Žiga. 2014. »Reformacija na Dravskem polju: zgodnjenovoveške skupnosti augsburške veroizpovedi med Mariborom in Ptujem.« *Stati inu obstati: revija za vprašanja protestantizma* 10 (19–20): 348–365, 442–443.
- . 2018a. »Cerkveno in šolsko središče Dravskopoljskega okraja augsburške veroizpovedi na Betnavi.« V *Dvorec Betnava*, ur. Miha Preinfalk in Franci Lazarini, 73–110. Castellologica Slovenica, 1. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- . 2018b. »Reformacija na Ptujju: prispevek k zgodovini zgodnjenovoveških evangeličanskih skupnosti v slovenskem Podravju.« *Kronika* 66 (1): 23–42.
- . 2019. »Tottingi s Ptuja in Majšperka: vzpon in propad meščanske družine v zgodnjem novem veku.« *Studia Historica Slovenica: časopis za humanistične in družboslovne študije* 19 (3): 653–694.
- . 2020. »Protestantske skupnosti Podravja v 17. stoletju skozi problematiko medkonfesionalnega sobivanja.« V *Tridesetletna vojna in Slovenci: evropski konflikt in slovenski prostor v prvi polovici 17. stoletja*, ur. Vanja Kočevar, 319–357. Ljubljana: Založba ZRC.
- Pahor, Daša. 2009. »Protestantska umetnost na Slovenskem v 16. stoletju.« V *Vera in hotenja: študije o Primožu Trubarju in njegovem času*, ur. Sašo Jerše, 143–161. Ljubljana: Slovenska matica.
- Pánek, Jaroslav. 1996. »The Question of Tolerance in Bohemia and Moravia in the Age of the Reformation.« V *Tolerance and Intolerance in the European Reformation*, ur. Ole Peter Grell in Bob Scribner, 231–248. Cambridge: Cambridge University Press.
- Povolo, Claudio. 2015. *Tradicija pride na dan: razprave iz antropologije prava (16.–18. stoletje)*. Benetke: Libreria Editrice Cafoscarina.
- Pörtner, Regina. 2001. *The Counter-Reformation in Central Europe: Styria 1580–1630*. Oxford: Oxford University Press.
- . 2009. »Heresy and Literacy in the Eighteenth-Century Habsburg Monarchy.« V *Living With Religious Diversity in Early Modern Europe*, ur. C. Scott Dixon, Dagmar Freist in Mark Greengrass, 173–192. Farnham: Ashgate.
- Richter, Jakob. 1974. »Maribor v reformacijski dobi.« *Časopis za zgodovino in narodopisje* 45 = 10 (1): 89–105.

- Scribner, Bob. 1996. »Preconditions of Tolerance and Intolerance in Sixteenth-Century Germany.« V *Tolerance and Intolerance in the European Reformation*, ur. Ole Peter Grell in Bob Scribner, 32–47. Cambridge: Cambridge University Press.
- Slekovec, Matej. 1889. *Škofija in nadduhovnja v Ptuiju: zgodovinska črtica*. Maribor: samozaložba.
- Smolik, Marijan. (1963) 2011. *Odmev verskih resnic in kontroverz v slovenski cerkveni pesmi od začetkov do konca 18. stoletja*. Druga, elektronska, pregledana izdaja. Ljubljana: Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede, ZRC SAZU. <http://ezb.ijs.si/fedora/get/ezmono:ovr/VIEW>
- Snoj, Jurij. 2010. »Dalmatinova pesmarica in slovensko reformirano bogoslužje.« V *Reformacija na Slovenskem (ob 500-letnici Trubarjevega rojstva)*, ur. Aleksander Bjelečević, 483–504. Obdobja 27. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.
- Strohmeier, Arno. 2011. *Svoboda politike in moč vere: študije o politični kulturi deželnih stanov habsburške monarhije v času verskih vrenj (ok. 1550–ok. 1650)*. Ljubljana: Založba / *cf.
- Štuhec, Marko. 2009. »Nekatera izhodišča sodobnega zgodovinskega pisarja o reformaciji.« V *Vera in hotenja: študije o Primožu Trubarju in njegovem času*, ur. Sašo Jerše, 33–44. Ljubljana: Slovenska matica.
- Tavčar, Ivan. (1919) 1973. *Visoška kronika*. Ljubljana: Prešernova družba.
- Te Brake, Wayne. 2009. »Emblems of Coexistence in a Confessional World.« V *Living With Religious Diversity in Early Modern Europe*, ur. C. Scott Dixon, Dagmar Freist in Mark Greengrass, 53–79. Farnham: Ashgate.
- Toivo, Raisa Maria. 2016. *Faith and Magic in Early Modern Finland*. Houndmills: Palgrave Macmillan.
- Travnar, Vladimir. 1934. *Kuga na Slovenskem*. Ljubljana: Življenje in svet.
- Trubar, Primož. 1581–82. *Ta celi noui Testament nashiga Gospudi inu Isuelizharie Iesusu Christusa, na dua maihina deilla resdilen, vtim ie is tiga stariga Testamenta dopolnene, suma inu praua islaga, druguzh pregledan inu v kupen drukan, skusi Primosa Truberia Crainza Rastzhizheria*. Tübingen: Georg Gruppenbach. <http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:DOC-P23ZYWWR>
- Vocelka, Karl. 2009. »The Counter-Reformation and Popular Piety in Vienna – A Case Study.« V *Living With Religious Diversity in Early Modern Europe*, ur. C. Scott Dixon, Dagmar Freist in Mark Greengrass, 127–137. Farnham: Ashgate.
- Walsham, Alexandra. 2006. *Charitable Hatred: Tolerance and Intolerance in England 1500–1700*. Manchester in New York: Manchester University Press.
- Wieland, Christian. 2014. *Nach der Fehde – Studien zur Interaktion von Adel und Rechtssystem am Beginn der Neuzeit: Bayern 1500 bis 1600*. Epfendorf an der Neckar: Bibliotheca academica Verlag.

- Winkermann, Erich. 1933. »Zur Geschichte des Lutherthums im untersteirischen Mur- und Draugebiet.« *Jahrbuch der Gesellschaft für die Geschichte des Protestantismus im ehemaligen und im neuen Österreich* 54: 98–117.
- . 1934. »Zur Geschichte des Lutherthums im untersteirischen Mur- und Draugebiet: II. Die Zeit der beschränkt geduldeten öffentlichen Religionsübung: A. Die Regierung Karls.« *Jahrbuch der Gesellschaft für die Geschichte des Protestantismus im ehemaligen und im neuen Österreich* 55: 155–172.
- . 1935. »Zur Geschichte des Lutherthums im untersteirischen Mur- und Draugebiet, II. Die Zeit der beschränkt geduldeten öffentlichen Religionsübung, B. Die Zwischenregierung nach dem Tode Karls II.« *Jahrbuch der Gesellschaft für die Geschichte des Protestantismus im ehemaligen und im neuen Österreich* 56: 88–119
- . 1936. »Zur Geschichte des Lutherthums im untersteirischen Mur- und Draugebiet: Vernichtung des lutherischen Kirchenwesens unter Ferdinand II.« *Jahrbuch der Gesellschaft für die Geschichte des Protestantismus im ehemaligen und im neuen Österreich* 57: 79–116.
- . 1937: »Zur Geschichte des Lutherthums im untersteirischen Mur- und Draugebiet: Der Geheimprotestantismus.« *Jahrbuch der Gesellschaft für die Geschichte des Protestantismus im ehemaligen und im neuen Österreich* 58: 35–69.
- Zadravec, Dejan. 2017. *Ptujski meščani do uničujočega požara leta 1684: biografsko-prosopografski priručnik*. Ptuj: Zgodovinski arhiv na Ptuj.